विद्यालयको शैक्षिक विकासमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अपरिहार्यता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन
विभाग स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) को आवश्यकता पुरा
गर्ने प्रयोजनको लागि प्रस्तुत

शोध-पत्र

शोधकर्ता
मैया कुमारी न्यौपाने
क्याम्पस क्रमाङ्क: ८६/०६५
परीक्षा क्रमाङ्क: २३३०१५६
त्रि.वि.वि. दर्ता नं. ९-२-३७९-१६-२०००
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस सिन्धुली,

२०६९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय तथा उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्‍बाट सम्बन्धन प्राप्त

सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस

कमलामाइ-९, सिन्धुली

Sindhuli Multiple Campus

Kamalamai-9, Sindhuli

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस, सिन्धुली, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत एम्.एड्. दोस्रो वर्षका विद्यार्थी मैया कुमारी न्यौपानेले विद्यालयको शैक्षिक विकासमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अपरिहार्यता शीर्षकमा प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार गर्नु भएको हो । निकै मेहनत र परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु । यसको आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि शोध मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

....

भागवत थापा

शोध निर्देशक

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस,सिन्धुली

मितिः २०६९/०९/२८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय तथा उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्बाट सम्बन्धन प्राप्त

सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस

कमलामाइ-९, सिन्धुली

Sindhuli Multiple Campus

Kamalamai-9, Sindhuli

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पस, सिन्धुली, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत, स्नातकोत्तर तह (एम्. एड्.) दोस्रो वर्ष परीक्षा क्रमाङ्क : २३३०१५६ का परीक्षार्थी मैया कुमारी न्यौपानेले शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयको आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत विद्यालयको शैक्षिक विकासमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अपरिहार्यता शीर्षकमा तयार पारिएको शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरीएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	भागवत थापा	विभागीय प्रमुख/शोध निर्देशक	....
२.	शारदामणि खड्का	क्याम्पस प्रमुख/सदस्य	....

मिति: २०६९/०९/२८

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तहको आवश्यक्ता पूरा गर्नको लागि विद्यालयको शैक्षिक विकासमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अपरिहार्यता अध्ययन शीर्षकमा शोध कार्य सम्पन्न गरी यो शोधपत्र तयार पारिएको हो । शोध प्रस्ताव स्वीकृत गरी यो विषयमा शोध कार्य गर्ने अवसर प्रदान गरेकोमा सिन्धुली बहुमुखी क्याम्पसप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत अनुसन्धानको प्रस्तावना लेखनदेखि शोधपत्रको अन्तिम लेखाइसम्म सहयोग, सल्लाह एवम् निर्देशन प्रदान गर्नुहुने शोध निर्देशक भागवत थापाप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

त्यसै गरी आवश्यक सल्लाह सुझाव मार्गदर्शन एवम् प्रोत्साहन उपलब्ध गराई कार्य सम्पन्न गर्न सहयोग पुऱ्याई शोधपत्र तयार पार्ने वातावरण सृजना गरीदिने र स्वीकृति प्रदान गर्ने क्याम्पस प्रमुख शारदामणी खड्का प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । साथै शोध अध्ययनको विभिन्न चरणमा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रुपमा सहयोग उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउनु हुने सन्तोष घिमिरे प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोधपत्र तयार पार्ने सिलसिलामा प्रश्नावली, अन्तरवार्ता तथा छलफलमा सहभागी हुनुहुने सम्बन्धित विद्यालयका प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । आफ्नो अमूल्य समय, श्रम, धन,मन खर्च गरी उच्च शिक्षा प्राप्त गर्न अवसर एवम् प्रेरणा दिनुहुने परम पूजनीय आमा-बाबु र परिवार सदस्यहरु प्रति ऋणी छु । अध्ययन गर्ने क्रममा सहयोग गर्नुहुने मित्रहरुलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

त्यसै गरी कत्ति पनि झन्झट नमानी समयमा नै शोधपत्र टाईपिङ्ग गरी सहयोग गर्नुहुने श्री इन्द्र कुमार चौधरीलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

शोधकर्ता

मैया कुमारी न्यौपाने

शोधसार

विद्यालयको शैक्षिक विकासमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अपरिहार्यता नामक शीर्षक राखेर तयार गरीएको हो । यो शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य माध्यमिक विद्यालयको शैक्षिक विकासमा विद्यालयको व्यवस्थापन समितिको अपरिहार्यता रहेको थियो ।

यस अध्ययनको सैद्धान्तिक खाकामा वैज्ञानिक व्यवस्थापनको सिद्धान्त र मानव सम्बन्ध सिद्धान्तहरुलाई अवलम्बन गरी विद्यालयको शैक्षिक विकासमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको कार्यशैली र व्यवहारलाई नियाल्ने प्रयत्न गरीएको थियो । साथै यससँग सम्बन्धित विभिन्न पुस्तक, शोधपत्र, सम्बन्धी गरीएका अध्ययन प्रतिवेदनलाई पनि सम्बन्धित साहित्यको रुपमा अध्ययन गरीएको थियो । पूर्वसाहित्यहरुको अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षहरुलाई पनि यस अध्ययनसँग दाँजी हेरिएको थियो ।

यो शोधपत्र गुणात्मक अध्ययन विधिमा आधारित छ । यो स्रोत कार्यको अध्ययन क्षेत्र सर्लाही जिल्लाका ५ वटा विद्यालयमा सीमित रहेको छ । साथै उद्देश्य प्राप्तिका लागि आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गर्ने सम्बन्धित विद्यालयका प्रधानाध्यापक, व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष, शिक्षक अभिभावक संघका सदस्य, शिक्षक साथै सम्बन्धित क्षेत्रका सरोकारवालाहरुसँग प्रत्यक्ष भेटघाट र छलफल गरीएको साथै प्रश्नावली भराई अध्ययन कार्य अगाडि बढाइएको थियो ।

अध्ययनको क्रममा प्राप्त तथ्याङ्कहरुको आधारमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको भौतिक पूर्वाधार विकास गर्न तथा आवश्यक आर्थिक स्रोत जुटाउन महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको पाइयो । आर्थिक स्रोत, सरकारी अनुदान, विद्यार्थी शुल्क, जग्गा जमिनको आम्दानी गा.वि.स. ले दिने अनुदानबाट विद्यालय सञ्चालन भएको पाइयो भने विद्यालयको शैक्षणिक प्रकृयाको अवस्थालाई हेर्दा प्रायः सबै जसो विद्यालयहरुमा शैक्षिक समग्रीहरुको प्रयोग नगरी अध्ययन गरेको पाइयो । विद्यालय व्यवस्थापन समितिको शिक्षक विद्यार्थी अनुपात, शिक्षक विद्यार्थी नियमितता, कक्षा छाड्ने र दोहोर्‍याउनेदर, विद्यालय सुधार योजना लेखापरीक्षणमा सकृय रुपमा सहभागिता रहेको पाइयो । यसरी विद्यालय व्यवस्थापनमा

जनचेतनाको अभाव, राजनैतिक हस्तक्षेप, शिक्षक प्र.अ. र व्यवस्थापन समिति बिच समन्वयको अभाव जस्ता समस्याहरु देखिएका थिए ।

समग्रमा भन्नुपर्दा यस अध्ययनमा विद्यालय सञ्चालनको लागि विद्यालय व्यवस्थापन समितिको कार्य नै मुख्य रुपमा रहेको पाइयो । विद्यालय व्यवस्थापन समितिको भूमिकामा आर्थिक तथा भौतिक पक्षमा बढी केन्द्रित रहेको पाइयो । शैक्षिक सुधारको पक्षमा आवश्यक सकृयता नदेखिदा शैक्षिक जनशक्ति परिचालन तथा शैक्षिक स्तरमा उल्लेखनीय रुपमा सुधार हुन नसकेको निष्कर्ष निकालिएको थियो । विद्यालय व्यवस्थापन समितिलाई अभिमुखीकरण कार्यक्रम र तालिम सञ्चालन सम्बन्धि शिक्षाका कायक्रमहरु ल्याउँदा तलको निकायबाट पनि सल्लाह र सुझावका गतिविधिहरु सरोकारवालाको प्रत्यक्ष सहभागितामा सञ्चालन गर्नुपर्ने यस शोधपत्रको सुझाव रहेको थियो ।

विषय सूची

सिफारिस पत्र

स्वीकृति पत्र

कृतज्ञता

शोधसार

संक्षिप्त शब्दावली

परिच्छेद : एक
परिचय

		पृष्ठ
		१-६
१.१.	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्या/कथन	४
१.३	अध्ययनको औचित्य	४
१.४	अध्ययनको उद्देश्य	५
१.५	अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु	६
१.६	अध्ययनको परिसीमाहरु	६

परिच्छेद : दुई
सैद्धान्तिक खाका तथा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

		७-१२
२.१	अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	७
२.२	सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	९
२.३	अध्ययनको उपादेयता	११

परिच्छेद : तीन
अध्ययन विधि

		१३-१६
३.१	अनुसन्धान ढाँचा	१३

३.२	जनसंख्या र छनौट	१३
३.३	नमुना छनौटका आधारहरु	१४
३.४	तथ्याङ्क संकलनका साधनहरु	१५
३.५	तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया	१६

परिच्छेद : चार
तथ्याङ्कको विष्लेषण र प्रस्तुतीकरण

१७-४३

४.१	विद्यालयमा विद्यमान स्रोत र साधनको अवस्था	१७
	४.१.१ आर्थिक स्रोतको अवस्था	१७
	४.१.२ विद्यालयको भौतिक अवस्था	१९
	४.१.३ आर्थिक तथा भौतिक अवस्थाको सुधारमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको भूमिका	२२
४.२	विद्यालयको शैक्षणिक प्रक्रियाको अवस्था	२४
	४.२.१ शिक्षण सिकाइ व्यवस्थापनको अवस्था	२६
	४.२.२ मूल्याङ्कन प्रक्रियाको अवस्था	२६
	४.२.३ शिक्षक स्रोतको अवस्था	२७
	४.२.४ विद्यालयको एस.एल.सी. उत्तीर्णदर	२९
४.३	शैक्षिक विकासमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको भूमिका	३०
	४.३.१ शिक्षक विद्यार्थी अनुपात	३१
	४.३.२ शिक्षक विद्यार्थी नियमितता	३२
	४.३.३ विद्यालयको कक्षा दोहोऱ्याउने र कक्षा छाड्ने दर	३३
	४.३.४ शिक्षक कर्मचारी नियुक्ति र कार्य क्षमता मूल्याङ्कन	३५
	४.३.५ विद्यालय सुधार योजना निर्माण र कार्यान्वयन	३६
	४.३.६ लेखा परीक्षणमा वि.व्य.स.को भूमिका	३७
४.४	विद्यालय व्यवस्थापनमा देखिएका समस्याहरु	३८
	४.४.१ आर्थिक एवम् भौतिक समस्या	३९
	४.४.२ जनचेतनाको अभाव	४०
	४.४.३ राजनैतीक हस्तक्षेप	४१

४.४.४ शिक्षक, प्र.अ. र व्यवस्थापन समिति बिच समन्वयको अभाव ४२

परिच्छेद : पाँच
प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव

४४-४८

५.१ प्राप्ति ४४

५.२ निष्कर्ष ४५

५.३ सुझावहरु ४६

५.३.१ नीतिगत तहका सुझाव ४७

५.३.२ अभ्यास तहका सुझाव ४७

५.३.३ अनुसन्धान तहका सुझाव ४८

सन्दर्भ सामग्री

अनुसूचीहरु

अध्ययनमा प्रयोग भएका शब्दहरुको अर्थ

सँक्षिप्त शब्द		**पूर्ण शब्द**
उ.मा.वि.	:	उच्च माध्यमिक विद्यालय
गा.वि.स.	:	गाउँ विकास समिति
जि.शि.का.	:	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
प्र.अ.	:	प्रधानाध्यापक
वि.व्य.स.	:	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
शि.अ.सं.	:	शिक्षक अभिभावक संघ
त्रि.वि.बि	:	त्रिभुवन विश्व विद्यालय
S.I.P.	:	School Improvement Plan